

جایگاه خوشنویسی در سنگ قبرهای قالیچه‌ای خراسان شمالی و تاثیر آن در غیاب زنان با تاکید بر رویکرد نشانه‌شناسی (مطالعه موردی شهرستان آشنه)

مهسا پیله‌گر

کارشناسی ارشد پژوهش هنر، موسسه آموزش عالی فردوس، مشهد، ایران

گلاره اسکویی

استادیار گروه ارتباط تصویری، موسسه آموزش عالی فردوس، مشهد، ایران

چکیده

این پژوهش به بررسی استفاده از قالیچه‌ها در سنگ‌قبرهای شهرستان آشنه با تأکید بر نشانه‌شناسی سوسور و رمزگان فرهنگی بارت پرداخته است. هدف اصلی، تحلیل نقش خوشنویسی و نشانه‌های فرهنگی در سنگ‌قبرهای قالیچه‌ای و بررسی غیاب یا حضور زنان در این فضاها است. روش پژوهش به صورت کیفی و بر پایه نشانه‌شناسی سوسور و بارت انجام شده است. داده‌ها از طریق مشاهده و تحلیل تصاویر سنگ‌قبرهای مناطق مختلف آشنه گردآوری و سپس تحلیل شده‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که استفاده از قالیچه در سنگ‌قبرها بازتابی از فرهنگ، مذهب و هنر محلی است و از منظر نشانه‌شناسی، دال‌هایی مانند "مادر" و "قالیچه" مدلول‌هایی چون فداکاری و عشق مادری را به تصویر می‌کشند. غیاب زنان در برخی از سنگ‌قبرها نیز به محدودیت‌های اجتماعی و نقش حاشیه‌ای آنان در جوامع سنتی اشاره دارد. نتایج نشان می‌دهد که قالیچه‌ها، علاوه بر نقش تزئینی، حامل پیام‌های فرهنگی و اجتماعی مهمی درباره جایگاه زنان در جامعه هستند. پیشنهاد می‌شود که پژوهش‌های آینده بر تحلیل سنگ‌قبرهای سایر مناطق ایران و تأثیر تحولات اجتماعی بر نشانه‌های فرهنگی متمرکز شوند.

کلیدواژه: سنگ قبر قالیچه‌ای، خوشنویسی، غیاب زنان، آشنه، نشانه‌شناسی.

مقدمه

در شمال ایران، سنگ قبرهای شهرستان آشخانه در خراسان شمالی به جای استفاده از سنگ‌های سنتی، از طرح‌های قالیچه و خوشنویسی بهره می‌برند. این پدیده، نه تنها نمایشگر تاریخچه فرهنگی و هنری منطقه است، بلکه بیانگر مفاهیم عمیقی درباره حضور و غیاب زنان در جوامع محلی و نحوه تفسیر هویت در خلال این نشانه‌هاست. پرسش اصلی پژوهش این است که چرا و چگونه از قالیچه به عنوان نماد در سنگ قبرها استفاده می‌شود و این شیوه چه نقشی در بازتاب نقش زنان دارد. این موضوع از جنبه‌های مختلف، به ویژه در بستر مطالعات نشانه‌شناسی و فرهنگ‌پژوهی، اهمیت دارد. با بررسی نمادهای به کار رفته در سنگ قبرهای مناطق مختلف و توجه به غیاب یا حضور زنان در آن‌ها، می‌توان به لایه‌های پنهان تفکر و باورهای جامعه محلی دست یافت و نشانه‌هایی از تغییرات تاریخی، اجتماعی و فرهنگی آن‌ها را تحلیل کرد. هنر خوشنویسی و قالیچه در ایران از دیرباز جایگاه ویژه‌ای داشته و به عنوان نمادی از زیبایی‌شناسی و باورهای مذهبی شناخته شده است. در این راستا، استفاده از قالیچه‌ها در سنگ قبرهای مناطق شمال ایران می‌تواند بازتابی از یک سنت هنری و معنوی باشد که با تحولات تاریخی و اجتماعی این منطقه گره خورده است. بررسی‌های پیشین بر خوشنویسی اسلامی و استفاده از نشانه‌های فرهنگی متمرکز بوده‌اند، اما تحقیقاتی درباره نقش این نمادها در سنگ قبرهای زنان کمتر انجام شده است. اهداف این پژوهش شامل، بررسی دلایل استفاده از قالیچه به عنوان نماد در سنگ قبرها، تحلیل نقش خوشنویسی و نشانه‌های فرهنگی در بیان هویت و وضعیت اجتماعی، بررسی غیاب و حضور زنان در این نمادها و مفهوم‌سازی آن‌ها است؛ همچنین فرضیه‌های این پژوهش شامل: استفاده از قالیچه به عنوان سنگ قبر بیانگر پیوند عمیق فرهنگی بین هنر و مذهب است، نقش خوشنویسی در سنگ قبرها بازتاب‌دهنده وضعیت اجتماعی و نقش زنان در جامعه محلی است، غیاب زنان در برخی سنگ قبرها می‌تواند نمادی از حاشیه‌نشینی زنان در جوامع سنتی باشد.

روش تحقیق

این پژوهش به روش کیفی و تحلیلی انجام شده است. رویکرد تحقیق، نشانه‌شناسی سوسور و بارت به عنوان چارچوب نظری اصلی برای تحلیل داده‌ها انتخاب شده است. هدف اصلی تحقیق، بررسی کاربرد قالیچه‌ها در سنگ قبرهای شهرستان آشخانه و تحلیل پیام‌های فرهنگی و اجتماعی مرتبط با آن‌ها است.

جامعه آماری:

جامعه آماری این پژوهش شامل تمامی سنگ قبرهای قالیچه‌ای موجود در شهرستان آشخانه، واقع در استان خراسان شمالی است. این جامعه آماری به طور خاص به سنگ قبرهایی که در آن‌ها از طرح‌های قالیچه و خوشنویسی استفاده شده، محدود می‌شود.

نمونه و روش نمونه‌گیری:

با توجه به تعداد محدود سنگ قبرهای قالیچه‌ای در منطقه، از روش نمونه‌گیری قضاوتی استفاده شده است. در این روش، نمونه‌ها به صورت هدفمند انتخاب شده‌اند تا نمایانگر ویژگی‌های فرهنگی و هنری موجود در سنگ قبرهای منطقه باشند.

نمونه‌های مورد مطالعه شامل ۵ سنگ‌قبر با طراحی قالیچه و خوشنویسی است که به‌طور تصادفی از میان تمامی سنگ‌قبرهای موجود در منطقه انتخاب شده‌اند.

ابزارهای پژوهش:

مشاهده مستقیم: بررسی و ثبت ویژگی‌های طراحی، خوشنویسی و نقوش قالیچه‌ها در سنگ‌قبرها از طریق بازدید میدانی.

عکس‌برداری: تهیه تصاویر از سنگ‌قبرهای منتخب برای تحلیل بیشتر و مستندسازی ویژگی‌های بصری.

تحلیل متنی: بررسی متون خوشنویسی و نشانه‌های فرهنگی بر روی سنگ‌قبرها و تحلیل معنای آن‌ها بر اساس نظریات نشانه‌شناسی.

خراسان شمالی (آشخانه)

واژه «خراسان» در فارسی باستان نیامده، اما نام شهرها و آبادی‌های آن در کتیبه‌ها و اسناد تاریخی دیده می‌شود. این واژه از «خور» به معنای خورشید و «اسان» به معنای آمدن تشکیل شده و به معنای «محل طلوع خورشید» است. سعدی نیز در آثارش از خراسان به معنای «خاور» یا «مشرق» یاد کرده و آن را سرزمینی معرفی می‌کند که خورشید از افق آن طلوع می‌کند. این معنا به طور گسترده در متون ادبی و تاریخی فارسی پذیرفته شده و به عنوان نمادی فرهنگی و جغرافیایی ایران شناخته می‌شود. (سعیدیان، ۱۳۸۸).

شهرستان مانه و سملقان با مرکزیت شهر آشخانه، در شمال غربی استان خراسان شمالی واقع شده و از شمال به بجنورد، از جنوب به جاجرم و از غرب به استان گلستان محدود می‌شود. این شهرستان با مساحت ۶,۲۰۰ کیلومتر مربع، شامل چهار شهر آشخانه، پیش‌قلعه، قاضی و شهرآوا است. آشخانه، به عنوان مرکز شهرستان و نقطه اتصال جاده‌ای مهم بین بجنورد و استان گلستان، در نیمه شرقی دشت میانکوهی سملقان قرار دارد و به دلیل موقعیت جغرافیایی، نقش کلیدی در ارتباطات و اقتصاد منطقه ایفا می‌کند. علاوه بر طبیعت زیبا، وجود شهرهای دیگر مانند پیش‌قلعه و قاضی تنوع فرهنگی منطقه را غنی کرده است. (میری، سیددخت، ۱۴۰۰).

خوشنویسی

خوشنویسی، هنری بصری است که در آن کلمات و حروف با ظرافت و زیبایی نوشته می‌شوند. این هنر که در جهان اسلام جایگاه ویژه‌ای دارد، نه تنها وسیله‌ای برای انتقال پیام‌ها، بلکه شکلی مستقل از هنر است که به‌ویژه در متون مذهبی و ادبی اهمیت فراوانی یافته است (Blair, 2006).

خوشنویسی در فرهنگ‌های مختلف از جمله ایران و چین شکل گرفته و در جهان اسلام به‌عنوان یک هنر مقدس مطرح شد. خط کوفی به تدریج با ظهور خطوط نسخ و ثلث تکامل یافت و زیباتر شد (Ettinghausen, 2001).

متن شما پس از ویرایش به این شکل است:

خوشنویسی بر اصول دقیق، مانند توازن و ترکیب‌بندی، و ابزارهایی همچون قلم نی و مرکب استوار است که به آن زیبایی و قدرت هنری می‌بخشند (Gün, 2011).

نشانه‌شناسی

یکی از جنبه‌های مهم نشانه‌شناسی، بررسی تأثیر فرهنگ در شکل‌گیری معنا و تعبیر نشانه‌هاست. فرهنگ‌های مختلف نمادها و نشانه‌ها را به شیوه‌های متفاوتی تفسیر می‌کنند که این تفاوت‌ها در روش‌های ارتباطی بازتاب می‌یابد. به عنوان مثال، رنگ‌ها و اشکال در هر فرهنگ معنای خاص خود را دارند، و نشانه‌شناسی به تحلیل این تفاوت‌ها می‌پردازد (Hall, 1997).

فردینان دو سوسور، زبان‌شناس سوئیسی، از بنیان‌گذاران نشانه‌شناسی مدرن به شمار می‌رود. او زبان را به‌عنوان سیستمی از نشانه‌ها تعریف کرد که هر نشانه شامل دال (جنبه فیزیکی) و مدلول (مفهوم ذهنی) است. سوسور بر دلخواه و قراردادی بودن رابطه بین دال و مدلول تأکید داشت؛ به‌طوری که هیچ ارتباط طبیعی بین این دو وجود ندارد، بلکه توافقی‌های اجتماعی آن‌ها را مرتبط می‌کند. همچنین، او میان "لانگ" (زبان به‌عنوان یک سیستم اجتماعی) و "پارول" (استفاده فردی از زبان) تمایز قائل شد و معتقد بود که مطالعات زبان‌شناسی باید بر لانگ متمرکز شود، زیرا پارول شخصی و متغیر است (Saussure, 1983).

رولان بارت، نظریه‌پرداز فرانسوی، معتقد بود که نشانه‌ها نه تنها در زبان، بلکه در تمامی فرهنگ و جامعه حضور دارند. او با تحلیل نشانه‌ها، به درک عمیق‌تری از ایدئولوژی‌ها و ساختارهای اجتماعی دست یافت (Barthes, 1972).

نظریه رمزگان رولان بارت به تحلیل معانی پنهان و چندلایه در متن‌ها می‌پردازد و آن‌ها را به پنج دسته تقسیم می‌کند: رمزگان هرمنوتیک، کنشی، نمادین، معنایی و فرهنگی. رمزگان هرمنوتیک با طرح پرسش‌ها و ایجاد تعلیق، کنجکاوی مخاطب را برمی‌انگیزد و به رمزگشایی روایت کمک می‌کند. رمزگان کنشی با ارائه رویدادهایی که به پیشرفت داستان کمک می‌کنند، معنای کلی داستان را شکل می‌دهد. رمزگان نمادین به تضادهای متقابل مانند خیر و شر و رمزگان معنایی به دلالت‌های ضمنی در متن می‌پردازند. در نهایت، رمزگان فرهنگی با ارجاع به دانش و تجربیات مشترک، متن را در بافتار فرهنگی خاصی قرار می‌دهد و به درک بهتر معانی کمک می‌کند (Barthes, 1974).

یافته‌ها

تصویر ۱ نگارنده

در تصویر ۱ موقعیت جغرافیایی و جنس، فرم و ابعاد:

قالیچه سنگ قبر در آشخانه، یکی از شهرهای استان خراسان شمالی واقع شده است. این منطقه به دلیل سنت‌های فرهنگی خاص خود، استفاده از قالیچه به جای سنگ قبر را ممکن است به عنوان بخشی از سنت‌های محلی و مذهبی خود داشته باشد. جنس قالیچه از قالیچه است که برخلاف سنگ‌های معمول، نرم و قابل انعطاف است و در این منطقه ممکن است به دلیل سبک زندگی و اعتقادات محلی انتخاب شده باشد.

فرم قالیچه به شکل یک محراب طراحی شده که در هنر اسلامی به عنوان نمادی از جهت قبله و محل عبادت شناخته می‌شود. در داخل این فرم، دو شمشیر به هم چسبیده و یک درخت نخل به تصویر کشیده شده‌اند که نمادهایی از قدرت و معنویت اسلامی هستند. ابعاد قالیچه، ۱۰۲ سانتی‌متر در ۶۸ سانتی‌متر، نشان‌دهنده اندازه‌ای مناسب برای استفاده به عنوان پوشش قبر یا سنگ قبر در اندازه‌های کوچک‌تر است.

خوشنویسی و رنگ:

متن نوشته شده بر روی قالیچه از خوشنویسی نستعلیق استفاده کرده است، که با انحنای نرم و زیبایی خود، حس احترام و قدسیت را منتقل می‌کند. خوشنویسی نستعلیق، با ترکیبی از حروف کشیده و گرد، به متن جلوه‌ای معنوی و احترام‌آمیز می‌بخشد. رنگ سفید برای نوشته‌ها، در تضاد با پس‌زمینه سبز قالیچه، نماد پاکی و آرامش است و به‌خوبی پیام معنوی و فرهنگی متن را منتقل می‌کند.

نشانه‌شناسی سوسور (دال و مدلول):

دال (شکل ظاهری): طرح دو شمشیر، درخت نخل و فرم محرابی.

مدلول (معنا): دو شمشیر به هم چسبیده نماد قدرت و اتحاد اسلامی هستند و درخت نخل به معنای زندگی و بهشت. فرم محرابی، نماد عبادت و ارتباط با خدا است. رنگ سفید متن، نماد خلوص و آرامش روحانی را منتقل می‌کند و سبز پس‌زمینه، دلالت بر زندگی و معنویت دارد.

نشانه‌شناسی بارت (رمزگان فرهنگی):

(قالیچه) به عنوان نماد فرهنگی ایرانی، نشان‌دهنده هنر و سنت است.

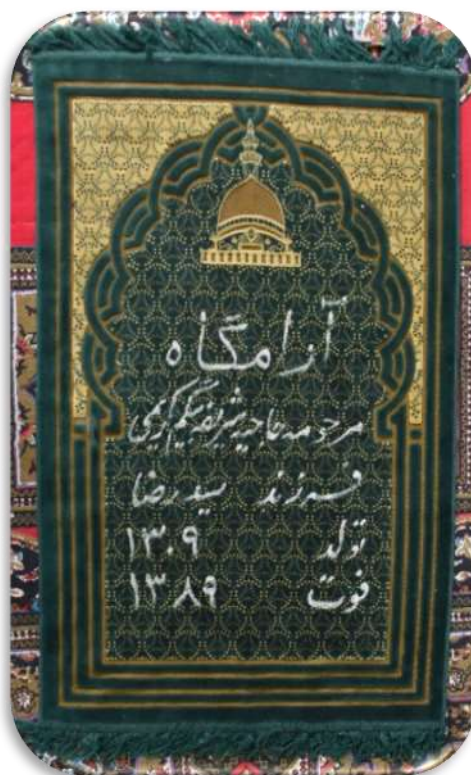
(طرح‌های مذهبی) مانند شمشیرها و درخت نخل به عنوان نمادهای قدرت، ایمان و معنویت در فرهنگ اسلامی و ایرانی معنا پیدا می‌کنند.

(خوشنویسی نستعلیق) به عنوان نشانه‌ای از احترام و هنر ایرانیان شناخته می‌شود.

جایگاه و غیاب زنان:

در این قالیچه، (حاجیه کبری قدیمی) به عنوان یک زن با عنوان "حاجیه" شناخته می‌شود که به معنای انجام فریضه حج و جایگاه مذهبی او اشاره دارد. این عنوان، احترام و اهمیت فرد را در جامعه نشان می‌دهد.

با این حال، غیاب نشانه‌های زنانه در طراحی قالیچه مشهود است. طرح‌هایی مانند شمشیرها و درخت نخل، بیشتر به (رمزگان مردانه) و مفاهیم قدرت و قهرمانی مرتبط هستند. این عدم حضور نشانه‌های زنانه ممکن است نشان‌دهنده (ساختار مردسالارانه) و محدودیت‌های فرهنگی در نشان دادن هویت و نقش زنان در عرصه‌های عمومی و مذهبی باشد. به طور کلی، زن از طریق نام و عنوان خود حضور دارد، اما در سطح نشانه‌شناسی بصری، عناصر فرهنگی و مذهبی عمومی‌تر و مردانه‌تر غالب هستند.

تصویر ۲ نگارنده

در تصویر ۲ موقعیت جغرافیایی، جنس، فرم و ابعاد:

این تصویر مربوط به یک قالیچه یادبودی است که در آشخانه یافت شده و ابعاد آن ۱۱۵ سانتی متر در ۷۰ سانتی متر است. قالیچه به جای سنگ قبر استفاده شده و نشان دهنده ترکیبی از فرهنگ بومی منطقه و سنت های اسلامی است. جنس آن از پارچه ای نرم و ضخیم است که برای طراحی های یادبودی به کار می رود. طرح مسجد در بالای قالیچه و حاشیه محرابی در وسط آن دیده می شود که به شکلی ساده و شکیل در یک قاب قرار گرفته است. در مرکز قالیچه، متن یادبود با رنگ سفید نوشته شده که به خوبی بر پس زمینه سبز تیره قالیچه برجسته می شود. این ترکیب بصری از رنگ ها و فرم ها، جلوه ای معنوی و آرامش بخش به این یادبود می بخشد.

خوشنویسی و رنگ متن:

متن نوشته شده بر روی قالیچه با استفاده از خط نستعلیق به رشته تحریر درآمده است. نستعلیق که یکی از زیباترین و شناخته شده ترین خطوط خوشنویسی ایرانی است، در اینجا برای نگارش نام و مشخصات مرحومه استفاده شده است. این خط به دلیل انحنای ظریف و زیبایی خاص خود، در هنرهای ایرانی-اسلامی جایگاه ویژه ای دارد. استفاده از آن بر روی قالیچه نه تنها جنبه ی زیبایی شناختی دارد، بلکه ارتباط عمیقی با هویت فرهنگی ایرانی دارد. همچنین، رنگ سفید خوشنویسی بر روی پس زمینه سبز تیره تضاد زیبایی ایجاد کرده که خوانایی متن را افزایش داده و توجه بیننده را جلب می کند.

نشانه شناسی سوسور (دال و مدلول):

دال‌ها:

مسجد: دالی است که به طور مستقیم با معنویت و دین مرتبط است و نشانه‌ای از جایگاه مذهبی فرد در گذشته محسوب می‌شود.

محراب: به عنوان دالی برای جهت‌گیری به سمت قبله و پرستش خداوند عمل می‌کند.

رنگ سبز: نماد ایمان، آرامش و بهشت در فرهنگ اسلامی است.

رنگ طلایی: به عنوان نمادی از شکوه و بزرگی الهی در نشانه‌شناسی اسلامی عمل می‌کند.

خط نستعلیق: دال دیگری است که به هویت فرهنگی ایرانی-اسلامی و ارتباط با سنت‌های هنری اشاره دارد.

مدلول‌ها:

مسجد و محراب به عنوان مدلول، معنای معنویت و نزدیکی به خدا را القا می‌کنند.

رنگ سبز مدلولی از صلح و تقدس است و طلایی به شکوه معنوی اشاره دارد.

نستعلیق مدلولی از سنت هنری و فرهنگی ایران است که در طول تاریخ به هنر اسلامی پیوند خورده است.

نشانه‌شناسی بارت (رمزگان فرهنگی):

رمزگان دینی و مرگ: طرح مسجد، محراب و استفاده از قالیچه به عنوان سنگ قبر، همگی رمزگان‌هایی هستند که به باورهای دینی و فرهنگ احترام به مردگان اشاره دارند. این نشانه‌ها بازتاب‌دهنده ارزش‌های جامعه اسلامی و ارتباط عمیق مردم با دین و معنویت است.

رمزگان رنگ: رنگ‌های سبز و طلایی که به طور عمده در قالیچه به کار رفته‌اند، در فرهنگ اسلامی نماد ایمان، بهشت و شکوه الهی هستند و در این زمینه معنای معنوی و دینی دارند.

رمزگان خوشنویسی: استفاده از خط نستعلیق در این قالیچه نشانه‌ای از هویت ایرانی و پیوند فرهنگی میان هنر و مذهب است. این خط در طول قرن‌ها به عنوان بخشی از فرهنگ هنری اسلامی شناخته شده است و در اینجا نیز به عنوان عنصری هویتی به کار رفته است.

جایگاه و غیاب زنان:

در این تصویر، زن مرحومه با عنوان "حاجیه شریفه بیگم" معرفی شده است. عنوان "حاجیه" نشان‌دهنده جایگاه مذهبی و اجتماعی بالای زن است که به خاطر انجام مناسک حج به او داده شده است. همچنین، "بیگم" عنوانی است که در فرهنگ‌های اسلامی به زنان با مقام و شأن بالا اختصاص می‌یابد. اما در این یادبود، اطلاعاتی که از این زن ارائه می‌شود، بیشتر به نقش‌های جمعی و خانوادگی او اشاره دارد، مانند "دختر سید رضا". این اشاره به ارتباط او با پدر، نشان‌دهنده نظام پدرسالاری در فرهنگ ایرانی-اسلامی است که هویت زن به واسطه ارتباط با مردان خانواده تعریف می‌شود.

از سوی دیگر، غیاب ویژگی‌های فردی زن در این یادبود، به نوعی بازتاب‌دهنده‌ی سنتی است که در آن زنان بیشتر از طریق نقش‌های مذهبی و خانوادگی خود تعریف می‌شوند و ویژگی‌های شخصیتی و فردی آن‌ها در آثار یادبودی کمتر به چشم می‌آید. این غیاب، نشانه‌ای از نحوه نمایش اجتماعی زنان در فضای عمومی است که بیشتر بر اساس نقش‌های مذهبی و جمعی آن‌ها تعریف می‌شود و کمتر به دستاوردها یا ویژگی‌های فردی‌شان پرداخته می‌شود.

تصویر ۳ نگارنده

در تصویر ۳ موقعیت جغرافیایی، جنس، فرم و ابعاد:

این تصویر مربوط به یک سجاده است که در آشخانه، شهری در شمال غرب ایران، یافت شده است. ابعاد این قالیچه ۱۱۰ در ۶۷ سانتی‌متر است و از جنس سجاده، یعنی نوعی پارچه‌ی خاص برای نماز، ساخته شده است. در طراحی این سجاده، کعبه در مرکز قرار دارد که در فرم محراب به تصویر کشیده شده است. محراب به عنوان نمادی از جهت قبله در معماری اسلامی شناخته می‌شود و وجود آن در این تصویر بیانگر ارتباط معنوی با مکه است. گل‌های بهم پیوسته در حاشیه سجاده به عنوان تزئینات، نشان‌دهنده زیبایی‌شناسی سنتی و فرهنگی است. متن شعر نوشته شده در وسط سجاده، به رنگ آبی و سفید، به یاد مادری مهربان و صبور اشاره دارد که تاریخ تولد و وفات او نیز در بالای تصویر ثبت شده است.

خوشنویسی:

متن روی سجاده با استفاده از فونت کامپیوتری تیترا نوشته شده که به وضوح و خوانایی آن کمک کرده است. این خوشنویسی ساده و رسمی است و متن به گونه‌ای قرار گرفته که بتواند پیام اصلی را با کمترین پیچیدگی به مخاطب منتقل کند. استفاده

از رنگ آبی و سفید در متن نیز حسی از آرامش و وقار را منتقل می‌کند که با مضمون شعر که به ستایش مادر اختصاص دارد، همخوانی دارد.

نشانه‌شناسی سوسور (دال و مدلول):

سجاده به عنوان دال فیزیکی نمادی از عبادت و ارتباط با خداوند است. مدلول آن، معنای نماز و معنویت در اسلام را تداعی می‌کند.

کعبه دالی است که به عنوان مقدس‌ترین مکان مسلمانان شناخته می‌شود و مدلول آن اتحاد مسلمانان در جهت قبله است. محراب به عنوان دالی در معماری اسلامی و سجاده نمادی از جهت قبله است که مدلول آن معنویت و عبادت در مقابل خداوند است.

گل‌های بهم پیوسته در این طراحی، دالی از زیبایی و پیوستگی است که مدلول آن زندگی، طبیعت و ارتباطات انسانی است. شعر نیز دالی از عشق به مادر است که مدلول آن بیان احترام و قدردانی از زحمات و صبوری مادر می‌باشد.

نشانه‌شناسی بارت (رمزگان فرهنگی):

کعبه به عنوان رمزگانی از مقدس‌ترین مکان در اسلام، به‌وضوح نشانه‌ی احترام و ارزش‌های دینی مسلمانان است. این رمزگان فرهنگی با مفاهیم دینی و معنوی مرتبط است.

محراب، نشانه‌ای از جهت قبله و مکان نماز، به عنوان بخشی از رمزگان فرهنگی اسلامی، نشانگر معنویت و عبادت در اسلام است.

شعر به نقش مادر در فرهنگ ایرانی اشاره دارد، جایی که مادران به عنوان فداکاران، صبور و مهربان معرفی می‌شوند. این رمزگان فرهنگی، بازتابی از ارزش‌های سنتی خانوادگی و احترام به مادر در جامعه ایرانی است.

گل‌ها نیز در اینجا به عنوان نمادی از زیبایی و زندگی، در رمزگان فرهنگی نمادی از زنانه‌گی، زیبایی و احترام هستند.

جایگاه و غیاب زنان:

در این تصویر، جایگاه زن به وضوح از طریق شعر به نمایش گذاشته شده است؛ مادر به عنوان شخصیتی فداکار، مهربان و صبور معرفی می‌شود. این نوع بازنمایی از زنان بیشتر به نقش مادری و ارزش‌های سنتی مرتبط است که زن را به عنوان منبع عاطفه و حمایت در خانواده نشان می‌دهد. با این حال، از نظر غیاب زنان، هیچ تصویر فیزیکی از زن در این تصویر دیده نمی‌شود. این غیاب فیزیکی می‌تواند نمایانگر نوعی حاشیه‌نشینی زن در فضاهای عمومی و مذهبی باشد که در بسیاری از جوامع سنتی وجود دارد. زن در اینجا بیشتر از طریق نقش عاطفی و خانوادگی بازنمایی شده است تا حضور فیزیکی و فعال در جامعه.

تصویر ۴ نگارنده

در تصویر ۴ موقعیت جغرافیایی، جنس، فرم و ابعاد:

این سجاده یا قالیچه یادبود، که در آشخانه یافت شده است، دارای ابعاد ۱۰۴ در ۵۰ سانتی متر بوده و از جنس سجاده است. روی این سجاده، تصویر شمعی روشن در کنار کلمه "مادرم" دیده می شود که در بخش بالایی متن قرار دارد. اطراف نام متوفی، دو گل و در پایین تر، نقوش اسلیمی مشاهده می شود. متن روی سجاده با رنگ سفید بر روی زمینه ای تیره نوشته شده است. نقش های اسلیمی و گل ها به عنوان تزیینات فرهنگی و سنتی در حاشیه این یادبود به کار رفته اند.

خوشنویسی:

متن نوشته شده روی این سجاده با خط نستعلیق است، که یکی از زیباترین و متداول ترین خطوط در فرهنگ ایرانی محسوب می شود. نستعلیق به ویژه برای متون هنری و یادبودها استفاده می شود، چرا که با ظرافت و لطافت خاص خود، احترامی عمیق به موضوعات معنوی و احساسی قائل است. رنگ سفید متن نیز در تضاد با پس زمینه ای تیره، نمایانگر نور و پاکی در برابر غم و اندوه است که به مخاطب حس آرامش و تأمل می بخشد.

نشانه شناسی سوسور (دال و مدلول):

شمع روشن در بالای متن، به عنوان دالی از نور و حیات به مدلولی از جاودانگی و روح پاک اشاره دارد که حتی پس از مرگ همچنان باقی می ماند.

کلمه "مادرم"، به عنوان یک دال برجسته، مدلولی از عشق و احترام به مادر و اهمیت نقش او در خانواده را نشان می دهد.

گل‌ها به‌عنوان نشانه‌هایی از زیبایی و لطافت، مدلول‌هایی از مهربانی و روح لطیف متوفی را ارائه می‌دهند.

نقوش اسلیمی نیز دالی از هنر اسلامی بوده و مدلولی از اعتقادات دینی و معنویت متوفی و خانواده‌اش است.

نشانه‌شناسی بارت (رمزگان فرهنگی):

شمع روشن در این فرهنگ به‌عنوان نمادی از حیات معنوی و نور جاودانی تفسیر می‌شود، که نشانگر اعتقاد به زندگی پس از مرگ است.

کلمه "مادرم" نیز با توجه به ارزش فرهنگی و مذهبی مادر در جامعه ایرانی، به یک رمزگان فرهنگی قوی از احترام به مقام مادر تبدیل شده است.

نقوش اسلیمی و گل‌ها نمایانگر پیوندهای فرهنگی و مذهبی هستند و نشان از اعتقاد به معنویت و زیبایی هنر اسلامی دارند. این نشانه‌ها در کنار استفاده از خط نستعلیق، به‌عنوان بخشی از هنر و فرهنگ ایرانی، نشان‌دهنده پیوندهای عمیق بین مذهب، هنر و سنت است.

همچنین، رنگ سفید در برابر زمینه مشکی، تضاد میان مرگ و زندگی را به‌خوبی بیان می‌کند و این دو رنگ به عنوان رمزگان‌های فرهنگی، مفاهیم پاکی روح و اندوه مرگ را به نمایش می‌گذارند.

جایگاه و غیاب زنان:

در این تصویر، زن متوفی، حاجیه شاه صنم مکرمی، به‌عنوان مادر، که نقشی برجسته در فرهنگ ایرانی-اسلامی دارد، معرفی شده است. نقش مادری یکی از مهم‌ترین و محترم‌ترین نقش‌هایی است که به زنان در این جامعه نسبت داده می‌شود. استفاده از عنوان "مادرم" در بخش بالایی متن، نشان‌دهنده اهمیت عمیق و احساسی این نقش است.

در این یادبود، زن به‌واسطه نقش خانوادگی‌اش معرفی شده است؛ او به عنوان فرزند علی شناخته می‌شود، که بازتابی از جامعه‌ای است که زنان را بیشتر بر اساس پیوندهای خانوادگی تعریف می‌کند. این موضوع نشان‌دهنده غیاب هویت مستقل زن به‌عنوان یک فرد اجتماعی است.

در عین حال، غیاب فیزیکی زن (مرگ) با حضور معنوی او جبران می‌شود؛ نقش او به عنوان مادر همچنان در دل و ذهن خانواده زنده است و یادش از طریق این سجاده جاودان مانده است. گل‌ها و نقوش اسلیمی که نمادهایی از لطافت و معنویت زنانه هستند، به حضور پررنگ زن در فضای فرهنگی و خانوادگی اشاره دارند، حتی اگر این حضور در سطح جامعه پنهان یا محدود باشد.

تصویر ۵ نگارنده

در تصویر ۵ موقعیت جغرافیایی، جنس، فرم و ابعاد:

این قالیچه که در آشخانه یافت شده است، از جنس سجاده بوده و ابعادی برابر با ۱۰۷ سانتی‌متر در ۶۸ سانتی‌متر دارد. سجاده نمادی از عبادت و تقدس در فرهنگ اسلامی است و استفاده از آن در این مکان نشان‌دهنده پیوند معنوی با دین است. فرم‌های اسلیمی و تصویر کعبه که در مرکز قالیچه قرار دارند، نشانه‌هایی از هنر اسلامی هستند. تصویر کعبه به‌عنوان نماد مذهبی، به معنویت و اهمیت مکان‌های مقدس اسلامی اشاره دارد. نقوش اسلیمی که با الگوهای گیاهی و هندسی خاص تزیین شده‌اند، تداعی‌گر بی‌نهایت و تکامل معنوی در هنر اسلامی هستند.

خوشنویسی و رنگ:

متن روی قالیچه به خط نستعلیق نوشته شده که یکی از زیباترین و رایج‌ترین خطوط در خوشنویسی ایرانی است. نستعلیق با ترکیبی از خطوط نرم و منحنی، به متن ظرافت و زیبایی خاصی بخشیده است که نشان‌دهنده احترام به فرد متوفی است. این خط از جنبه هنری و معنوی دارای ارزش بالایی بوده و در متون مهم، یادبودها و کتیبه‌های مذهبی به‌کار می‌رود. رنگ زرد (طلایی) که برای نوشتن متن استفاده شده است، نماد شکوه، درخشش و ارزشمندی است. ترکیب این رنگ با زمینه تیره، نوشته را به‌وضوح نمایان کرده و به متن حالتی وقارآمیز بخشیده است.

نشانه‌شناسی سوسور (دال و مدلول):

در این تصویر، دال‌های فیزیکی شامل سجاده، تصویر کعبه، نقوش اسلیمی، رنگ زرد و خط نستعلیق هستند.

سجاده به‌عنوان دال، نمایانگر مکان عبادت است و مدلول آن، تقدس و نیایش است.

تصویر کعبه به‌عنوان دال، مدلولی از پیوند مذهبی با خداوند و حج را منتقل می‌کند.

نقوش اسلیمی دالی از بی‌نهایت و تعالی است که در هنر اسلامی معنا دارد.

رنگ زرد نماد شکوه و ارزشمندی متوفی است، و مدلول آن احترام و جایگاه بالای فرد متوفی است.

خط نستعلیق علاوه بر زیبایی‌شناسی، مدلول معنوی و هنری از فرهنگ اسلامی-ایرانی است.

نشانه‌شناسی بارت (رمزگان فرهنگی):

تصویر کعبه به‌عنوان نمادی از حج و ایمان، بخشی از رمزگان فرهنگی اسلامی است. این نماد، نشان‌دهنده ارتباط عمیق متوفی با اعتقادات مذهبی و فضاهای مقدس اسلامی است.

سجاده نمادی از نیایش و تقدس در فرهنگ اسلامی بوده و بخشی از رمزگان فرهنگی مذهبی است که بر پیوند زنان با دین و معنویت تأکید می‌کند.

خط نستعلیق به‌عنوان رمزگان فرهنگی، به سنت‌های هنری و فرهنگی ایران اسلامی اشاره دارد و نشان‌دهنده حضور زنان در فضای هنری و ادبیات است.

رنگ زرد (طلایی) که معمولاً در متون مذهبی و یادبودها استفاده می‌شود، نشانگر ارزش معنوی و مقام والای فرد متوفی است.

جایگاه و غیاب زنان:

در این تصویر، نقش زن به‌واسطه نام و عنوان "حاجیه" به‌صراحت مشخص شده است. واژه "حاجیه" نشان‌دهنده مقام و جایگاه زن در ساختار دینی و اجتماعی است. از طرف دیگر، غیاب تصویر و هویت شخصی زن نشان‌دهنده این است که او در بستر جمعی و مذهبی بیشتر به‌عنوان یک نماد دیده می‌شود تا یک فرد با هویت مستقل. این غیاب می‌تواند نمایانگر محدودیت‌های فرهنگی و اجتماعی باشد که مانع از ابراز فردیت زنانه می‌شود. در عین حال، حضور نمادهای مذهبی مانند کعبه و سجاده، بیانگر جایگاه زن در مناسک دینی و ایمان مذهبی است.

جدول ۱: مشخصات سنگ قبرها

تصویر	متن	خوشنویسی و رنگ متن	جنس	فرم و اشکال	طول و عرض
	مرحومه مغفوره حاجیه کبری قدیمی فرزند علی اکبر تولد ۱۳۰۰ وفات ۱۳۸۰	نستعلیق، سفید	قالیچه	طرح دو شمشیر بهم چسبیده و یک درخت نخل در داخل فرم محرابی به همراه حاشیه تزئینی مشاهده میشود. در نوشته متن از رنگ سفید استفاده شده است.	۶۸-۱۰۲
	آرامگاه مرحومه حاجیه شریفه بیگم کریمی فرزند سیدرضا تولد ۱۳۰۹ فوت ۱۳۸۹	ثلث و نستعلیق، سفید	قالیچه	طرح مسجد و حاشیه محرابی که تمام این ها در یک حاشیه ساده قرار گرفته اند مشاهده میشود. در نوشته متن از رنگ سفید استفاده شده است.	۷۰-۱۱۵
	تاریخ تولد: ۱۳۲۹ تاریخ فوت: ۸۴/۱۰/۱ آرامگاه: مرحومه حاجیه طلعت محمدنیا یاد آن شبها که ما را شمع جان بودی میان ناامیدیها	فونت کامپیوتری تیترا، سفید	قالیچه	وجود کعبه و بعد فرم محرابی که در آن کعبه و متن شعر نوشته شده سپس کادری که با گل های بهم پیوسته ایجاد	۶۷-۱۱۰

	شده مشاهده میشود. در نوشته متن از رنگ آبی و سفید استفاده شده است.			چراغ جاودان بودی برایت زندگانی گرچه یکسر رنج و سختی بود بنام همت مادر که تا بودی صبور و مهربان بودی	
۵۰-۱۰۴	تصویر شمع روشن در کنار نوشته مادرم، دو گل در اطراف اسم متوفی و نقش اسلیمی مشاهده میشود. در نوشته متن از رنگ سفید استفاده شده است.	قالیچه	نستعلیق، سفید	آرامگاه مادری مهربان و دلسوز مادرم شادروان حاجیه شاه صنم مکرمی فرزند علی اولین نگاه ۱۲۸۸/۲/۲۲ آخرین نگاه ۱۳۷۴/۶/۱۹ ای خاک تیره مادر مارا عزیزدار این نور چشم ماست که در برگرفته ای روحش شاد و یادش گرامی	
۶۸-۱۰۷	تصویر کعبه و وجود فرم های اسلیمی مشاهده میشود. در نوشته متن از رنگ زرد استفاده شده است.	قالیچه	نستعلیق، زرد	آرامگاه مرحومه حاجیه لیلا نطافتی تولد ۱۲۹۵ فوت ۱۳۷۹	

بحث و نتیجه گیری

در این پژوهش، با بررسی سنگ قبرهای قالیچه‌ای در شهرستان آشنانه، مشخص شد که این سنگ قبرها نه تنها بازتاب‌دهنده باورها و اعتقادات مذهبی و فرهنگی جامعه محلی هستند، بلکه نمایانگر تغییرات اجتماعی در ارتباط با نقش و جایگاه زنان نیز می‌باشند. این نتایج با یافته‌های دیگر پژوهشگران مانند سعیدیان (۱۳۸۸) و میر سیددخت (۱۴۰۰) که به نقش نمادهای مذهبی و هنری در هویت بخشی و حفظ میراث فرهنگی در ایران پرداخته‌اند، همخوانی دارد. به طور مثال، استفاده از قالیچه در سنگ قبرها به عنوان نمادی از خانه و خانواده، در پژوهش‌های پیشین نیز به عنوان نشانه‌ای از فداکاری و عشق مادری در فرهنگ ایرانی مطرح شده است.

از منظر نشانه‌شناسی سوسور، دال‌هایی مانند "مادر" و "قالیچه" در سنگ قبرها، مدلول‌هایی مانند فداکاری، عشق خانوادگی، و آرامش خانگی را تداعی می‌کنند. این دلالت‌ها، با نتایج دیگر پژوهش‌ها که به نقش نمادین مادران در فرهنگ‌های سنتی ایرانی اشاره دارند، همسو است. اما غیاب زنان در برخی از سنگ قبرها، نشانه‌ای از حضور محدود آن‌ها در عرصه‌های اجتماعی است که با مطالعاتی که نقش زنان را در جامعه‌های پدرسالار بررسی می‌کنند، تفاوت‌هایی دارد. از دیدگاه بارت و نشانه‌شناسی فرهنگی او، سنگ قبرهای قالیچه‌ای حامل رمزگان‌های فرهنگی مهمی هستند که بیانگر ارزش‌های معنوی و هنری هستند؛ اما در مواردی، غیاب زنان نشان‌دهنده محدودیت‌های اجتماعی آنان است.

برای پژوهش‌های آتی، پیشنهاد می‌شود که:

مطالعات گسترده‌تری در مورد سنگ قبرهای مناطق مختلف ایران صورت گیرد تا بتوان تفاوت‌های فرهنگی در نحوه به کارگیری نشانه‌ها و رمزگان‌های فرهنگی را بررسی کرد.

پژوهش‌های آینده به طور خاص به تحلیل عمیق‌تری از نقش غیاب زنان در سنگ قبرهای مختلف بپردازند و ارتباط آن با تحولات اجتماعی و فرهنگی را روشن‌تر کنند.

تحلیل نشانه‌شناسانه بر اساس دیدگاه‌های سوسور و بارت گسترش یابد تا به لایه‌های پنهان‌تری از معنا در سنگ قبرها دست یافت و تفسیرهای فرهنگی بیشتری ارائه داد.

منابع

- سعیدیان، عبدالحسین. (۱۳۸۸). دایرةالمعارف سرزمین و مردم استان خراسان شمالی. سرویراستار: بتول مجتبوی. تهران: آرام.
- میری، انیس و سیددخت، نجمه. (۱۴۰۰). گزارش توصیفی و تحلیلی وضعیت فرهنگی و هنری استان خراسان شمالی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- Barthes, R. (1972). **Mythologies**. Trans: Annette Lavers. Hill and Wang.
- Barthes, R. (1974). **S/Z**. New York: Hill and Wang.
- Blair, S. (2006). **Islamic Calligraphy**. Edinburgh University Press.
- Ettinghausen, R. (2001). **Islamic Art and Architecture 650–1250**. Yale University Press.
- Gün, K. (2011). **Calligraphy and Islamic Culture**. I.B. Tauris.
- Hall, S. (1997). **Representation: Cultural Representations and Signifying Practices**. Sage Publications.
- Saussure, F. (1983). **Course in General Linguistics**. Trans: Roy Harris. London: Duckworth.

The Role of Calligraphy in Carpet Gravestones of North Khorasan and Its Impact on the Absence of Women: A Semiotic Approach (Case Study of Ashkhaneh County)

Mahsa Pileghar

Master of Arts in Art Research, Ferdows Higher Education Institute, Mashhad, Iran

Golaleh Eskouei

Assistant Professor, Department of Visual Communication, Ferdows Higher Education Institute, Mashhad, Iran

Abstract

This study examines the use of carpets in gravestones in the Ashkhaneh County, focusing on Saussurean semiotics and Barthes' cultural codes. The primary aim is to analyze the role of calligraphy and cultural signs in carpet-themed gravestones and to explore the presence or absence of women in these contexts. The research method is qualitative and based on Saussurean and Barthesian semiotics. Data were collected through observation and analysis of gravestone images from various regions of Ashkhaneh and then analyzed. The findings indicate that the use of carpets in gravestones reflects local culture, religion, and art, and from a semiotic perspective, signs like "mother" and "carpet" represent notions such as sacrifice and maternal love. The absence of women in some gravestones points to social limitations and their marginal roles in traditional societies. Results show that carpets, beyond their decorative role, carry significant cultural and social messages about the status of women in society. Future research is suggested to focus on analyzing gravestones from other regions of Iran and the impact of social changes on cultural signs.

Keywords: Carpet Gravestones, Calligraphy, Absence of Women, Ashkhaneh, Semiotics